

CULTUL CHARITELOR LA CYZIC

Remus Mihai FERARU*

Cuvinte-cheie: *cult, Charite, Cyzic, sanctuar, portic.*

Keywords: *cult, Charites, Cyzic, sanctuary, portico.*

Rezumat: *Studiul are ca obiect cultul Charitelor (Χάριτες) atestat la Cyzic. Ne propunem să evidențiem ipostazele sub care erauenerate Charitele la Cyzic și atribuțiile acestor zeițe în cea mai importantă colonie milesiană din Propontida. Cercetarea noastră se bazează pe analiza a două documente epigrafice. Un decret onorific în cinstea unei anume Apollonis, datat în secolul I a.Chr., menționează un sanctuar (Charitesion) consacrat Charitelor. O epigramă de la sfârșitul secolului al III-lea sau de la începutul secolului al II-lea a.Chr., care fusese gravată, se pare, la Cyzic, atestă porticul Charitelor. Charitele sunt considerate în general zeițe care personifică grația, frumusețea și recunoștința. La Cyzic, cultul Charitelor era asociat cu recunoștința și concordia civică. Sanctuarul Charitelor era un lăcaș de cult deschis tuturor cetățenilor Cyzicului care puteau să admire statuile și obiectele expuse acolo. Charitesion-ul din Cyzic este pe de o parte, un loc al darului, binefacerii, recunoștinței și implicit al comuniunii dintre cetățeni, pe de altă parte un simbol al unității și identității cetății. Acest sanctuar se găsea în imediata vecinătate a agora-ei, ceea ce demonstrează dimensiunea prin excelență politică a cultului Grațiilor, în calitatea lui de simbol al coeziunii dintre cetățeni. De asemenea, practicarea cultului Charitelor este modalitatea prin care comunitatea civică a Cyzicului își manifestă recunoștința față de zei.*

Abstract: *The study focuses on the cult of the Charites (Χάριτες) attested at Cyzicus. We aim to highlight the forms under which the Charites were worshipped at Cyzicus and the attributions of these goddesses in the most important Milesian colony of Propontida. Our research is based on the analysis of two epigraphic documents. An honorary decree for of a certain Apollonis, dated to the 1st century BC, mentions a sanctuary (Charitesion) dedicated to the Charites. An epigraph dating from the late 3rd or early 2nd century BC, apparently engraved at Cyzicus, attests to the portico of the Charites. Charites are generally regarded as goddesses personifying grace, beauty and gratitude. At Cyzicus, the cult of the Charites was associated with gratitude and civic concord. The sanctuary of the Charites was a place of worship open to all citizens of Cyzicus who could admire the statues and objects displayed there. The Charitesion of Cyzicus is, on the one hand, a place of giving, benevolence, gratitude and, implicitly, of communion between citizens, and, on the other hand, a symbol of the unity and identity of the city. This sanctuary was located in the immediate vicinity of the agora, which demonstrates the quintessentially political dimension of the cult of Graces as a symbol*

---

* Remus Mihai FERARU: Universitatea de Vest, Timișoara; e-mail: remusferaru@yahoo.fr

of cohesion between citizens. Likewise, the practice of the cult of the Charites is also the way in which the civic community of Cyzicus showed its gratitude to the gods.

Charitele (Χάριτες) numite „Grații” (*Gratiae*) de către romani sunt considerate în general zeițe care personifică grația, frumusețea și recunoștința. Numele comun a acestor divinități, Χάριτες, este fără îndoială cu mult mai vechi decât numele individuale pe care ele le poartă și care variază de altfel în funcție de cetate. Χάριτες este o formă de plural a termenului abstract χάρις („grație”) care trimite la ideile de strălucire, frumusețe, favoare, veselie și plăcere¹. Numele acestor divinități evocă grația în multiplele sale forme de manifestare: grația înfățișării fizice, frumusețea; grația gestului și a atitudinii, talentul și noblețea; grație conferită de o faptă deosebită, gloria; favoarea făcută sau oferită, recunoștința sau gratitudinea, bunăvoința; încântarea sau bucuria². Așa cum afirmă, pe bună dreptate, Vinciane Pirenne-Delforge, „Charitele erau asociate cu un ideal estetic și etic care caracteriza foarte de timpuriu viața polis-ului grec”³.

Izvoarele literare transmit diferite tradiții cu privire la originea și genealogia Grațiilor. O tradiție transmisă de către Pausanias le atribuie Grațiilor o origine solară: „Antimachos spune că ele sunt fiicele lui Aegle (Αἴγλη, « strălucirea Soarelui ») și ale Soarelui”⁴. Potrivit unei alte tradiții, Grațiile descind din Dionysos, zeu solar, și aveau împreună cu acesta din urmă un altar comun în Olympia⁵. Majoritatea poezilor și mitografilor antici consideră că Grațiile erau fiicele lui Zeus și ale Eurynomei, o zeitățe străveche, fiica lui Okeanos, căreia îi era închinat un templu situat într-un loc inaccesibil din Arcadia⁶. Acestei genealogii principale a Charitelor i se adaugă o serie de legende care le înfățișează pe zeițe drept fiicele Noptii și ale lui Erebos⁷, ori ale Lethei, râul infernal al uitării, ori ca fiicele Hecatei și ale lui Hermes⁸.

Din punct de vedere mitologic, nu este aproape nimic de spus despre aceste divinități, al căror caracter individual este foarte puțin marcat. Charitele le erau familiare lui Homer și Hesiod. Încă din *Iliada*, Charis apare în familia zeilor olimpicieni. În calitate de soție a lui Hefaistos, Charis o întâmpină pe Thetis venită să comande noi arme pentru fiul ei Ahile⁹. Hefaistos nu uită că îi datorează viața bunăvoinței lui Thetis care îl salvase din apele mării¹⁰; zeul fierar făurește o panoplie răz-

¹ CHANTRAINE, IV-2, (1980), p. 1248, (s.u. χάρις); termenul χάρις derivă de la verbul χαίρω care înseamnă a se bucura, a fi vesel, a-i plăcea să; cf. LSJ, p. 1978-1979, (s.u. χάρις); vezi și KRAPPE 1932, p. 156, care afirmă că numele Χάριτες poate fi pus în relație cu cuvintele grecești χάρις și χαίρειν care derivă de la rădăcina indo-europeană ghar, „splendoare, frumusețe, strălucire”.

² CHANTRAINE, IV-2, (1980), p. 1247, (s.u. χάρις); cf. LSJ, p. 1978-1979, (s.u. χάρις); PIRENNE-DELFORGE 1996, p. 195.

³ PIRENNE-DELFORGE 1996, p. 195.

⁴ PAUSANIAS, IX, 35, 5.

⁵ SCHOL. PIND., In Olymp., V, 10; PAUSANIAS, V, 14, 10.

⁶ HÉSIODE, *Théogonie*, v. 907; APOLLODORUS, *Bibliotheca*, I, 3, 1; PAUSANIAS, IX, 35, 5; vezi și FERRARI 2003, p. 198 (s.u. Charite).

⁷ CICERO, *De natura deorum*, III, 44.

⁸ FERRARI 2003, p. 198; GSELL 1896, 1659a-b.

⁹ HOMER, *Iliada*, XVIII, vv. 382-392.

¹⁰ HOMER, *Iliada*, XVIII, v. 406-407.

boinică pentru Ahile, plătindu-și astfel datoria față de Thetis¹¹. În acest caz, Charis s-a substituit Afroditei, soția infidelă a lui Hefaistos din *Odiseea*, pentru a întruchipa recunoștința acestuia din urmă față de Thetis care îl salvase de la moarte. Charis, soția lui Hefaistos, exprimă sentimentul de recunoștință care urmează după o binefacere. În *Iliada*, Hera îl convinge pe Hypnos să-l adoarmă pe Zeus, iar Hypnos îi cere drept răsplată pentru intervenția sa mâna Pasitheeii, „cea mai tânără dintre Charite”. Hera încheie târgul cu Hypnos, manifestându-și o veșnică recunoștință față de acesta¹². În *Iliada*, Grațiile sunt menționate, totodată, la un plural nediferențiat. Îmbrăcămintea divină a Afroditei este opera Grațiilor¹³. La Paphos, Charitele o îmbăiază pe Afrodita și o acoperă cu veșminte prețioase și admirabile¹⁴. Așadar, Grațiile evocate în poemele homerice sunt legate de conceptele de dar, binefacere, bunăvoință și recunoștință¹⁵.

În *Teogonia* lui Hesiod, personalitățile celor trei Charite sunt clar individualizate; cele trei zeițe apar ca fiicele lui Zeus și ale Eurynomei, fiica lui Okeanos: *Aglaia*, al cărei nume evocă strălucirea, *Euphrosyne*, buna dispoziție, și *Thalia*, al cărei nume evocă atât abundența, cât și sărbătorile care o ovaționează¹⁶. *Aglaia*, cea mai tânără dintre Charite, este soția lui Hefaistos¹⁷, „ceea ce permite să vedem în numele ei, în special, o referire la artele patronate de fierarul divin”¹⁸. Astfel, Grațiile, alături de Hore¹⁹ și Moire, determină cadrele existenței umane sub autoritatea lui Zeus. În timp ce Moirele limitează cursul existenței umane, Horele crează condițiile prosperității-asigurând fertilitatea solului, germinația semințelor și recolta-de-a lungul anotimpurilor, Chorele asigură elementele de bază ale vieții în societate²⁰.

Charitele se numără printre divinitățile adorate în colonia milesiană Cyzic situată pe țărmul sudic al Propontidei. Un decret onorific în cinstea unei anume Apollonis, descoperit la Cyzic, care datează din secolul I a.Chr., menționează un sanctuar consacrat Charitelor²¹. De asemenea, o epigramă de la sfârșitul secolului al III-lea sau de la începutul secolului al II-lea a.Chr., care fusese gravată, se pare, la Cyzic²², atestă porticul Charitelor²³, ceea ce confirmă adorarea acestor divinități în prestigioasa cetate situată pe țărmul sudic al Propontidei. Studiul nostru are ca obiect cultul Charitelor atestat la Cyzic. Cercetarea noastră se bazează pe analiza puținelor documente epigrafice pe care le avem la dispoziție, precum și pe analogiile

¹¹ HOMER, *Iliada*, XVIII, vv. 462–482.

¹² HOMER, *Iliada*, XIV, vv. 263–278.

¹³ HOMER, *Iliada*, V, v. 338.

¹⁴ HOMER, *Odiseea*, VIII, vv. 360–366.

¹⁵ Cu privire la tema darului în Antichitate și în perioada posterității sale, vezi VIDAL 1991, p. 30–47.

¹⁶ HÉSIODE, *Théogonie*, vv. 901–911; PIRENNE-DELFORGE 1996, p. 197.

¹⁷ HÉSIODE, *Théogonie*, vv. 945–946.

¹⁸ PIRENNE-DELFORGE 1996, p. 197.

¹⁹ Pentru Hore, vezi FERRARI 2003, p. 439–440, (s.u. Hore).

²⁰ PIRENNE-DELFORGE 1996, p. 197.

²¹ TRIPPÉ 2008, p. 383–401; SÈVE 1979, p. 327–359, mai ales 356–357; J. et L. ROBERT, BÉ, 1978, p. 385–510, nr. 393, mai ales p. 457–459; SCHWERTHEIM 1978, p. 213–228.

²² ROBERT 1978, p. 476.

²³ ANTHOLOGIA PALATINA VI, 342 (édition et traduction par P. Waltz); ROUX 1990, p. 221–245; ROBERT 1978, p. 395–543, mai ales p. 476; J. et L. ROBERT, BÉ, 1978, p. 385–510, nr. 393, mai ales p. 458–459.

cu cultele Grațiilor atestate în alte cetăți din lumea greacă. Ne propunem să evidențiem ipostazele sub care erau venerate Charitele la Cyzic și atribuțiile acestor zeițe în cea mai importantă colonie milesiană din Propontida.

Considerații cu privire la răspândirea cultului Charitelor și a funcțiilor acestor divinități în cetățile grecești

Punctul de plecare al demersului nostru de cercetare a cultului Charitelor de la Cyzic îl constituie o serie de considerații referitoare la răspândirea cultului acestor divinități în cetățile grecești, precum și la funcțiile lor.

În Grecia, cultul Charitelor, a cărui origine este în mare măsură necunoscută, datează din cele mai vechi timpuri²⁴. Cel mai faimos și mai vechi dintre sanctuarele acestor divinități se găsea la Orchomene, în Beoția. Potrivit tradiției transmise de către Pausanias, cultul Grațiilor ar fi fost instituit de către eroul Eteocle. Charitele erau adorate sub forma a trei pietre pe care Eteocle le-ar fi adunat tocmai în momentul în care căzuseră din cer²⁵. Totodată, la Orchomene, sărbătorile *Charitesia* erau celebrate în cinstea Charitelor²⁶.

Cultul Charitelor se răspândește în Laconia, iar mai apoi în Atica. Pausanias relatează că la Sparta erau adorate două Charite, numite Kléta (« Cea implorată ») și Phaëna (« Cea strălucitoare »). Potrivit aceluiași Pausanias, atenienii le cinsteau de multă vreme pe Auxo („cea care face să crească”) și Hegemone („cea care călăuzește”)²⁷. Aceste două Grații erau invocate în jurământul depus de către efebii atenieni, în calitate de protectoare a creșterii acestora și deci de garante ale reînnoirii populației. În egală măsură, Auxo și Hegemone asigurau mijloacele de subzistență necesare existenței însăși a cetății; cele două Grații sunt de asemenea invocate de către efebi drept garante ale jurământului lor: „Iau ca martori la acest jurământ zeii Aglaure, Hestia, Enyô, Enyalios, Ares și Atena Areia, Zeus, Thallô, Auxô, Hégémonè, Héraclès, hotarele patriei, grâul, portocalele, vița de vie, măslinii și smochinii”²⁸.

Charitele erau adorate în cetatea Atena. Un sacrificiu consacrat acestor divinități este menționat într-un calendar sacrificial atenian din prima jumătate a secolului al V-lea a.Chr., de unde se poate deduce că un cult regulat al Grațiilor exista deja la Atena încă de la începutul epocii clasice²⁹. Grațiile aveau două sanctuare în cetate. Unul dintre ele se găsea lângă intrarea în Acropole; acolo erau celebrate mistere, iar acest cult era legat de cel al lui Artemis-Hecate și Hermes, care erau adorați în

²⁴ Herodot (II, 50) notează că Grațiile sunt divinități pur grecești, care nu se întâlnesc în Egipt, o țară de unde, după cum se știe, provin majoritatea divinităților Greciei antice, HERODOT, *Istorie*, II, 50. Cultul Grațiilor la Orchomene și Sparta, și respectiv la Atena, Paros, Thasos și în Arcadia a făcut obiectul a două articole succesive, scrise de către M. Rocchi, voir, ROCCHI 1979, p. 5–16; ROCCHI 1980, p. 19–28.

²⁵ PAUSANIAS, IX, 34, 6–38, 1; EPHOROS, FG_{GrHist} 70 F 152; STRABON, IX, 2, 40 (C414–415); pentru cultul Grațiilor la Orchomene, vezi ROCCHI 1979, p. 10–15.

²⁶ FERRARI 2003, p. 199, (s.u. *Charitesia*); GSELL 1896, p. 1664a.

²⁷ PAUSANIAS, IX, 35, 1–2; PIRENNE-DELFORGE 1996, p. 202.

²⁸ DAUX 1971, p. 371–372, l. 16–20, cu traducere: „Ἴστορες < O > / θεοί Ἀγλαυρος, Ἑστία, Ἐνυώ, Ἐνυάλιος, Ἀρ-/ης καὶ Ἀθηνά Ἀρεία, Ζεὺς, Θαλλώ, Ἀὐξώ, Ἥγε-/μόνη, Ἡρακλῆς, ὄροι τῆς πατρίδος, πυροί, / κριθαί, ἄμπελοι, ἐλάαι, συκαί”; vezi și SIEWERT 1977, p. 102–111.

²⁹ LSCG, I, r. 13–14: [Χάρι]σιν.

același loc³⁰. La puțin timp după 229 a.Chr., un alt sanctuar consacrat *Demos*-ului și Charitelor a fost amenajat în partea de nord-vest a agorei Atenei³¹.

Încă din 480–460 a.Chr. Charitele făceau parte dintre divinitățile cinstite înaintea concursurilor *Eleusinia* de la Eleusis, care erau distincte de Mistere; o capră era sacrificată în cinstea zeitelor în timpul Misterelor Eleusiniene³². Astfel de sacrificii sugerează că exista cel puțin un altar al Charitelor la Eleusis³³.

Cultul Grațiilor este atestat la Argos, unde este asociat cu cultul Herei: statuile Grațiilor se găseau în pronaosul *Heraion*-ului din Argos³⁴. La Elis, cultul Charitelor era asociat cu cultele lui Eros și Dionysos. La Olympia, Charitele și Dionysos aveau un altar comun³⁵. În apropiere de Megalopolis, în Arcadia, exista un loc unde erau aduse sacrificii Eumenidelor³⁶ și Charitelor³⁷. La Sparta, Charitele împărțeau același templu cu Dioscurii³⁸. Cultul Grațiilor este bine atestat la Paros³⁹ și în colonia sa, Thasos⁴⁰. Un relief de la Tomis datat în epoca romană, care aparține cunoscutului depozit de sculpturi descoperit întâmplător la Constanța în 1962, reprezintă grupul celor trei Charite. Această reprezentare a Charitelor aparține iconografiei clasice a celor trei zeițe; cele două zeițe de la extremitățile grupului sunt reprezentate din față, iar cea din mijloc este înfățișată din spate, având capul întors astfel încât chipul să-i fie vizibil⁴¹. Acest relief sugerează existența unui cult al Grațiilor la Tomis cel puțin în epoca romană.

Izvoarele literare fac referire la atribuțiile Charitelor. Aceste zeițe erau celebrate ca divinități strâns legate de existența umană, aducătoare de farmec, grație și plăcere măsurată, atât intelectual cât și fizic. De asemenea, Charitele erau considerate drept zeițe ale recunoștinței. Aristotel afirmă că, în unele cetăți, templele Grațiilor erau amplasate la vedere, ca mărturii ale recunoștinței cetățenilor. De exemplu, puțin după 229 a.Chr., atenienii consacră un *temenos*, care cuprinde clădiri de cult, *Demos*-ului și *Charitelor*, în nord-vestul agorei Atenei⁴²; consacarea unui *temenos* Charitelor, zeițele recunoștinței, era, pentru cetățenii Atenei, un mod de a-și manifesta gratitudinea pentru avantajele care decurgeau din reinstaurarea la conducerea cetății a unei guvernări democratice, după o lungă perioadă în care cetatea Atena fusese subjugată de Macedonia. De altfel, sanctuarul *Demos*-ului și Grațiilor, a devenit locul privilegiat, unde erau ridicate statuile sau stelele care îi cinsteau pe binefăcătorii străini ai cetății⁴³.

³⁰ Pentru amplasarea sanctuarului Charitelor, voir PIRENNE-DELFORGE 1996, p. 203–207.

³¹ WYCHERLEY 1957, p. 59–61.

³² IG, I³, 5 (= LSCG, 4), r. 3: „Χάριστιν Ⓞ αἶγα Ⓞ [πρὸ τῶν Ἐλευσινί]οι”.

³³ PIRENNE-DELFORGE 1996, p. 198.

³⁴ PAUSANIAS, IV, 17, 3.

³⁵ PAUSANIAS, V, 14, 10.

³⁶ Eumenidele sau Erinile erau zeițele răzbunării, FERRARI 2003, p. 338 (s.u. Eumenide).

³⁷ PAUSANIAS, VIII, 34, 2.

³⁸ PAUSANIAS, III, 14, 6.

³⁹ CALLIMACHUS, *Aetia*, fr. 3–5 Pfeiffer; APOLLODORUS, *Bibliotheca*, III, 15, 7; vezi și ROCCHI 1980, p. 25–26; SCHWARZENBERG 1966, p. 4–7.

⁴⁰ IG, XII, 8, 358.

⁴¹ VIANU 2022, p. 256–257.

⁴² WYCHERLEY 1957, p. 59–61.

⁴³ GAUTHIER 1985, p. 65–66.

În sfârșit, Grațiile erau divinitățile care vegheau atât asupra creșterii tinerilor și căsătoriei, cât și asupra prosperității cetății, asigurând succesiunea generațiilor și echilibrul corpului cetățenesc al *polisului*⁴⁴. În acest sens, pot fi evocate decretetele efebice din secolul al II-lea a.Chr., pe baza cărora se poate deduce că, în cursul ceremoniei de intrare în colegiul efebic, care avea loc la începutul anului, efebii aduceau sacrificii *Demos*-ului și Charitelor, de vreme ce preotul lor era prezent la ceremonie și de vreme ce două dintre cele trei Charite, Auxo și Hegemone, se aflau printre divinitățile invocate în jurământul efebilor⁴⁵.

Celebrarea Charitelor la Cyzic

Cultul Charitelor este atestat la Cyzic, precum reiese dintr-un decret onorific postum în cinstea unei anume Apollonis din Cyzic, datat în secolul I a.Chr., care atestă un sanctuar al Charitelor (τὸ Χαριτήσιον)⁴⁶. Textul decretului stipulează, printre altele, ca, în virtutea binefacerilor pe care Apollonis le-a acordat cetății, aceasta să fie cinstită cu o cunună și să se construiască o *agalmatotheke* în *Charitesion*, unde va fi expusă o statuie a defunctei: „κατασκευάσαι δὲ αὐτῆς καὶ ἀγαλματοθήκην ἐν τῷ Χαριτήσιῳ, / εἰσερχομένων ἐκ τῆς ἱερῶς ἀγορᾶς ἐν δεξιᾷ, ἐν ἧ καὶ ἀναστῆσαι / αὐτῆς ἄγαλμα” („De asemenea să i se construiască o *agalmatotheke* în *Charitésion*, pe partea dreaptă când intri din agora sacră, unde îi va fi dedicată o statuie”)⁴⁷. Așa-numita *agalmatotheke*, care adăpostea statuia lui Apollonis, se găsește în partea dreaptă a intrării în *Charitesion*, când se vine dinspre *agora* sacră⁴⁸, de unde s-ar putea presupune că mai exista și o altă cale de acces în sanctuarul Charitelor⁴⁹. De asemenea, această indicație furnizată de textul decretului lasă să se înțeleagă că sanctuarul Grațiilor mărginea *agora* cetății sau se găsea în imediata ei vecinătate⁵⁰. Termenul ἀγαλματοθήκη este un *hapax* care a primit diverse interpretări. E. Schwertheim, primul editor al decretului, consideră *agalmatotheke* drept o bază sau o exedră. În opinia lui M. Sève, termenul *agalmatotheke* desemnează mai degrabă o construcție acoperită, deschisă în față, unde statuia să poată fi adăpostită și, fără îndoială, expusă⁵¹. Același M. Sève găsește o paralelă foarte apropiată a termenului în discuție în cuvântul ἀνδριαντοθήκη atestat la Aphrodisias⁵². De altfel, cuvântul θήκη se găsește în compunerea celui de-al doilea membru, într-un mare număr de substantive compuse, desemnând „magazii, cutii, mobilier etc., în care este depozitat ceva, fie o colecție de obiecte, fie un anumit obiect”⁵³. Așadar, cuvântul *agalmatotheke*, care

⁴⁴ PIRENNE-DELFORGE 1996, p. 201–203.

⁴⁵ PÉLÉKIDIS 1962, p. 217–219.

⁴⁶ SÈVE 1979, I. 57 și 62.

⁴⁷ SÈVE 1979, p. 329, r. 57–59; TRIPPÉ 2008, p. 390 cu traducerea inscripției de către M. Sève, ușor modificată de către N. Trippé.

⁴⁸ Termenul de ἱερὰ ἀγορὰ desemnează în realitate piața Cyzicului pe care o mărgineau unul sau mai multe sanctuare și nicidecum un cartier sau o parte a orașului consacrată zeilor, în acest sens, voir SÈVE 1979, p. 348–349, cu comentarii și explicații.

⁴⁹ TRIPPÉ 2008, p. 392; SÈVE 1979, p. 357.

⁵⁰ TRIPPÉ 2008, p. 392.

⁵¹ SÈVE 1979, p. 344–345.

⁵² SÈVE 1979, p. 344.

⁵³ CHANTRAINE II, (1970), p. 434, (s.u. θήκη); cf. TRIPPÉ 2008, p. 390.

se definește ca „un loc în care este expusă o statuie”⁵⁴, ar putea avea înțelesul de „nișă” săpată în zid⁵⁵. M. Sève, a cărui părere o împărtășim pe deplin, consideră că *agalmatotheke* desemnează mai degrabă o edicolă de sine stătătoare menită să pună în valoare statuia lui Apollonis⁵⁶.

O epigramă din Cyzic păstrată în *Anthologia Palatina*, care datează de la cumpăna secolelor III–II a.Chr., a fost apropiată de decretul de consolare al lui Apollonis provenind din aceeași cetate⁵⁷; epigrama menționează porticul Charitelor⁵⁸, furnizându-ne implicit o dovadă suplimentară cu privire la cultul Grațiilor a cărei prezență la Cyzic poate fi dedusă pe baza atestării unui sanctuar consacrat acestor divinități (*Charitesion*) în prestigioasa cetate de pe țărmul sudic al Propontidei⁵⁹. Textul epigramei transmite informația că porticul Charitelor din Cyzic adăpostea micul catarg (στυλίδιον)⁶⁰ al unei trireme, pe care Atena *Tritônisis*⁶¹ îl dăruise Cyzicului în semn de recunoștință, întrucât cyzicienii înălțaseră, pentru prima oară în Asia, un templu în cinstea zeiței: „Privește sub porticul Charitelor acest mic catarg de triremă, acest model de măiestrie originală: acest model a fost de fapt închipuită odinioară de către Pallas Atena, care l-a oferit orașului în dar, o bună mărturie a recunoștinței sale, deoarece în cinstea atotputernicei Tritonide orașul Cyzic construisese, pentru prima oară în Asia sacră, un templu”⁶². Termenul *stylidion* desemnează aici un mic catarg de lemn situat la pupa unei corăbii, pe care marinarii puteau să arboreze un pavilion cu emblema divinității tutelare a corăbiei; acest catarg avea de obicei un rol decorativ⁶³. Însă, pe lângă rolul său pur ornamental, micul catarg expus sub porticul Grațiilor de la Cyzic, pe care Atena însăși îl făurise și îl făcuse cadou cetății, avea și un rol tehnic în greementul corăbiei, având în vedere faptul că epigrama noastră îl

⁵⁴ LSJ (Supplement), p. 2, s.u. ἀγαλματοθήκη: „place for a statue” cu trimitere la decretul de consolare de la Cyzic (SEG 28, 953, l. 57); vezi și, J. et L. ROBERT, BÉ, 1978, p. 459.

⁵⁵ În opinia lui MORETTI 1997, p. 129, statuetele menționate în inventarele gimnaziului din Delos erau așezate în nișe murale (ἐν θυρίδι) amenajate în zidul estic al palestreii lacului. (fig. 1); HELLMANN 1992, p. 166; vezi și, L. Robert, în opinia căruia, termenul *agalmatotheke* desemnează o nișă pentru statui săpată în zid, J. et L. ROBERT, BÉ, 1978, p. 459.

⁵⁶ SÈVE 1979, p. 345.

⁵⁷ J. et L. ROBERT, BÉ, 1978, p. 457–459, nr. 393.

⁵⁸ Anth. Pal. (1931), VI, 342, vv. 1–2: „Ἀθησον Χαρίτων ὑπὸ παστάδι τᾶδε τριήρους / στυλίδιον...” („Privește sub porticul Charitelor acest mic catarg de triremă...”).

⁵⁹ SÈVE 1979, l. 57 și 62.

⁶⁰ Termenul *stylidion* (στυλίδιον) este un diminutiv al lui *stylis* (στυλῖς) și desemnează aici la un catarg mic de la pupa unei nave, vezi LSJ, 1657 (s.u. στυλῖς).

⁶¹ Epitetul *Tritônisis* atribuit Atenei are un caracter toponimic, provenind de la numele lacului omonim (*Tritônisis*) pe ale cărui maluri s-ar fi născut zeița, vezi LSJ, p. 1824, (s. u. Τριτωνίς). Potrivit unei alte versiuni a mitului, nașterea miraculoasă a Atenei s-ar fi petrecut pe vârful unui munte lângă râul Triton de la al cărui nume provine epitetul *Tritogeneia* atribuit uneori zeiței, cf. FERRARI 2003, p. 117.

⁶² Anth. Pal. (1931), VI, 342, v. 1–6: „Ἀθησον Χαρίτων ὑπὸ παστάδι τᾶδε τριήρους / στυλίδιον, πρόωτος τοῦθ' ὑπόδειγμα τέχνας. / Ταῦταν γὰρ πρόωτον ποτ' ἐμήσατο Παλλὰς Ἀθὰνα, / τάνδε πόλει καλὰν ἀντιδιδούσα χάριν, / οὐνεκεν ὑψίστη Τριτωνίδι νηὸν ἔτευξεν / Κύζικος ἄδ' ἰοῦ πρόωτον ἐν Ἀσιάδι...” (traduction de l'epigramme par N. Trippé), voir TRIPPÉ 2008, p. 383–384; cf. ROUX 1990, p. 233.

⁶³ Pentru interpretarea termenului *stylis*, vezi TRIPPÉ 2008, p. 392–398, mai ales p. 395–398; vezi și ROUX 1990, p. 225.

califică drept τέχνη⁶⁴; acest *stylidion* reprezintă „modelul” sau „prototipul” catargelor viitoarelor corăbii construite de către cyzicieni; este vorba despre o componentă esențială a unei corăbii care a fost reprodusă pe scară largă de către cyzicieni și a fost instalată pe propriile lor corăbii, permițând Cyzicului să-și dezvolte flota și să devină o reală putere maritimă⁶⁵.

Majoritatea editorilor și comentatorilor consideră că epigrama analizată mai sus era păstrată la Cyzic; pe de o parte, importanța maritimă a Cyzicului, pe de altă parte, atestarea în aceeași cetate a unui sanctuar al Charitelor (*Charitesion*)⁶⁶ constituie două argumente care susțin ipoteza conform căreia micul catarg (*stylidion*) de corabie fusese expus foarte probabil sub porticul Grațiilor de la Cyzic⁶⁷. Este foarte posibil ca acest catarg să fi fost agățat pe zidul din fundul porticului Charitelor⁶⁸. De altfel, expunerea catargelor de corăbii ca trofee navale este bine atestată în Grecia. De exemplu, creștăturile practicate pe fața internă a blocurilor de piatră, care făceau parte din zidul estic al edificiului („Oikos”) situat pe terasa lui Attalos I de la Delfi, au fost interpretate drept urme de fixare pentru șapte catarge (*stylides*) de corăbii⁶⁹. Micul catarg expus pe zidul porticului Grațiilor de la Cyzic nu este un trofeu naval, ci mai degrabă un obiect prestigios, un fel de relicvă a cărei vechime urcă într-o epocă mitică, contribuind la sporirea prestigiului Cyzicului. Prezența lui le amintește cyzicienilor de trecutul glorios al cetății lor. De aceea, porticul Charitelor ar putea fi considerat un fel de muzeu care prezintă, prin intermediul exponatelor sale, istoria Cyzicului începând din cele mai vechi timpuri⁷⁰. Într-un cuvânt, expunerea micului catarg în porticul Grațiilor afirmă locul Cyzicului într-un trecut mitic (legătura privilegiată între cetate și zeița Atena) pe care îl păstrează viu în memoria colectivă a cyzicienilor⁷¹. Argumentele evocate mai sus ne determină să admitem, împreună cu N. Trippé, că porticul Charitelor se găsea în interiorul sanctuarului Charitelor (*Charitesion*) de la Cyzic, care, la rândul său, marginea *agora* cetății sau se situa în imediata ei vecinătate⁷².

Concluzii

În concluzie, epigrama analizată mai sus atestă prezența unui cult consacrat Charitelor la Cyzic care ar data cel puțin de la sfârșitul secolului al III-lea a.Chr. Cultul Grațiilor era destul de important în cetatea de pe țărmul sudic al Propontidei, de vreme ce aceste divinități aveau propriul lor sanctuar – datat în secolul I a.Chr.

⁶⁴ TRIPPÉ 2008, p. 399.

⁶⁵ TRIPPÉ 2008, p. 399–400.

⁶⁶ SÈVE 1979, r. 57 și 62.

⁶⁷ TRIPPÉ 2008, p. 387 și n. 29 cu comentarii filologice; vezi și J. et L. ROBERT, BÉ, 1978, p. 458–459; cf. ROUX 1990, p. 222–225, care consideră că epigrama era păstrată la Delfi.

⁶⁸ TRIPPÉ 2008, p. 388.

⁶⁹ LAROCHE, JACQUEMIN 1992, p. 241.

⁷⁰ Începând din epoca elenistică, templul primește o nouă funcție; în afară de vechea sa funcție de a adăposti tezaurul divinității, templul se transformă într-un fel de muzeu al comunității unde sunt expuse obiecte vechi care au legătură cu istoria mai timpurie a cetății și care contribuie la sporirea prestigiului acesteia; în acest sens, vezi SHAYA 2005, p. 423–442; MASSAR 2006, p. 229–243.

⁷¹ TRIPPÉ 2008, p. 388–390.

⁷² TRIPPÉ 2008, p. 390.

– care este suficient de întins ca suprafață pentru a cuprinde așa-numita *agalmatot-heke* a lui Apollonis și porticul Grațiilor unde fusese expus micul catarg (*stylidion*) dăruit cetății de către însăși zeița Atena. Sanctuarul Grațiilor era așadar un lăcaș de cult deschis tuturor cetățenilor Cyzicului care puteau să admire statuile și obiectele expuse acolo. În opinia lui Aristotel, binefacerea și recunoștința manifestate reciproc între cetățeni asigură coeziunea corpului civic. De aceea, precizează celebru filosof, templele Charitelor, care personifică recunoștința, se înalță în locuri accesibile tuturor cetățenilor tocmai pentru a le inspira ideea de recunoștință, caracter specific al actului de a mulțumi⁷³. Așadar *Charitesion*-ul din Cyzic este pe de o parte, un loc al darului, binefacerii, recunoștinței și implicit al comuniunii dintre cetățeni, pe de altă parte, un simbol al unității și identității cetății⁷⁴.

În plus, faptul că sanctuarul Charitelor de la Cyzic se găsește în imediata vecinătate a *agora*-ei demonstrează dimensiunea prin excelență politică a cultului Grațiilor, în calitatea lui de simbol al coeziunii dintre cetățeni⁷⁵. Tot la fel, noul sanctuar consacrat *Demos*-ului și Charitelor, construit în 229 a.Chr. în nord-vestul *agora*-ei Atenei, este simbolul cetății redevinute independente după o lungă perioadă în care cetatea Atena fusese subjucată de Macedonia⁷⁶. De asemenea, practicarea cultului Grațiilor este modalitatea prin care comunitatea civică își manifestă recunoștința față de zei, precum arată epigrama analizată mai sus, care scoate în evidență recunoștința cyzicienilor față de Atena și Apollo⁷⁷.

La Cyzic, cultul Charitelor era asociat cu recunoștința și concordia civică. Aceste divinități aveau un sanctuar propriu (*Charitesion*), ceea ce constituie o informație notabilă, având în vedere faptul că, cu excepția cetăților Orchomene din Beoția, Elis⁷⁸, Hermione⁷⁹ și Paros⁸⁰, unde aceste divinități aveau propriul lor sanctuar, erau foarte rare cazurile în care Grațiile posedau propriul lor sanctuar. În general, Grațiile erau asociate cu alte divinități, mai ales cu Afrodită, Apollon, Hera, Hermes și Dionysos cu care împărțeau sanctuarul. Însă acesta nu este cazul Cyzicului; decretul de consolare în cinstea lui Apollonis menționează sanctuarul Charitelor care nu erau asociate aici cu nicio altă divinitate.

BIBLIOGRAFIE

APOLLODORUS, *The Library* – Apollodorus, *The Library*, vol. I–II, with an english translation by Sir James George Frazer, London, 1921.

ARISTOTEL, *Etica Nicomahică* – Aristotel, *Etica Nicomahică*, traducere, studiu introductiv, comentarii și index de de Stella Petecel, București, 1988.

⁷³ ARISTOTEL, *Eth. Nic.*, V, 8, 1132b–1133a.

⁷⁴ TRIPPÉ 2008, p. 389–390.

⁷⁵ TRIPPÉ 2008, p. 390.

⁷⁶ GAUTHIER 1985, p. 65–66.

⁷⁷ Anth. Pal. (1931), VI, 342, v. 7–8: „Δεῖγμα δὲ καὶ πλίνθων χρυσήλατον ἦγαγεν ἄχθος / Δελφίδα γὰν, Φοίβω τάνδ’ ἐνέπουσα χάριν” („Și ca o altă dovadă evidentă a ceea ce știa să facă, el (orașul Cyzic) a transportat o încărcătură de lingouri lucrate în aur în ținutul delfic, ca să-și proclame astfel recunoștința sa față de Phoibos”); vezi și TRIPPÉ 2008, p. 391.

⁷⁸ PAUSANIAS, VI, 24, 6.

⁷⁹ PAUSANIAS, II, 34, 10.

⁸⁰ APOLLODORUS, *Bibliotheca*, III, 15, 7; vezi și SCHWARZENBERG, 1966, p. 4–7.

CALLIMACHUS, *Aetia* – Callimachus, *Aetia*, vol. 1–2, Introduction, Text, Translation, and Commentary by Annette Harder, Oxford, 2012.

CICERO, *De natura deorum, Academica* – Cicero, *De natura deorum, Academica*, with an english translation by H. Rackham, London, 1933.

CHANTRAINE I 1968/II 1970/III 1974/IV–2 1980 – P. Chantraine, *Dictionnaire étimologique de la langue grecque*, t. I–IV, Paris, (1968–1980).

DAUX 1971 – G. Daux, *Sur quelques inscriptions (anthroponymes, concours à Pergame, serment éphebique)*, *Revue des Études Grecques* 84–401/403 (1971), p. 350–383.

FERRARI 2003 – A. Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, traducere de D. Cojocaru, E. Stoleriu, D. Zămosteanu, Iași, 2003.

GAUTHIER 1985 – Ph. Gauthier, *Les cités grecques et leurs bienfaiteurs (IVe–Ier siècle avant J.-C.): contribution à l'histoire des institutions*, *Bulletin de Correspondance Hellénique Suppl.* 12 (1985), Paris.

GSELL 1896 – S. GSELL, s.u. *Gratiae*, *DAGR* II/2 (1896), col. 1658–1667.

HELLMANN 1992 – M.-Chr. Hellmann, *Recherches sur le vocabulaire de l'architecture grecque, d'après les inscriptions de Délos*, Athènes, 1992.

HERODOT, *Istoriei* – Herodot, *Istoriei*, I–IV, studiu introductiv, traducere, notițe istorice și note de Adelina Piatkowski, București, 1998–1999, (ediție bilingvă).

HÉSIOD, *Théogonie; Les Travaux et les Jours; Le bouclier* – Hésiode, *Théogonie; Les Travaux et les Jours; Le bouclier*, texte établi et traduit par Paul Mazon, Paris, 1993.

HOMER, *Iliada* – Homer, *Iliada*, vol. I–III, (ediția a II-a, bilingvă), traducere în metrul original de George Murnu, studiu introductiv și note de D. M. Pippidi, București, 1999.

HOMER, *Odiseea* – Homer, *Odiseea*, vol. I–III, (ediția a II-a, bilingvă), traducere în metrul original de George Murnu, studiu introductiv și note de D. M. Pippidi, București, 2000.

KRAPPE 1932 – A. H. Krappe, *Les Charités*, *Revue des Études Grecques* 45–210/211 (1932), p. 155–162.

LAROCHE, JACQUEMIN 1992 – D. Laroche, A. Jacquemin, *La terrasse d'Attale Ier revisitée*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 116/1 (1992), p. 229–258.

MASSAR 2006 – N. Massar, *La "Chronique de Lindos": un catalogue à la gloire du sanctuaire d'Athéna Lindia*, *Kernos* 19 (2006), p. 229–243.

MORETTI 1997 – J. Ch. Moretti, *Les inventaires du gymnase de Délos*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 121/1 (1997), p. 125–152.

PAUSANIAS, *Călătorie în Grecia* – Pausanias, *Călătorie în Grecia*, vol. I–II, studiu introductiv, traducere, note conf. univ. dr. docent Maria Marinescu-Himu, București, 1974.

PÉLÉKIDIS 1962 – Chr. Pélékidis, *Histoire de l'éphébie attique des origines à 31 avant J.-C.*, (École française d'Athènes, *Travaux et mémoires des anciens membres étrangers de l'École et de divers savants*, fasc. XIII), Paris, 1962.

PIRENNE-DELFORGE 1996 – V. Pirenne-Delforge, *Les Charites à Athènes et dans l'île de Cos*, *Kernos* 9 (1996), p. 195–214.

ROBERT 1978 – L. Robert, *Documents d'Asie Mineure*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 102/1 (1978), p. 395–543.

ROCCHI 1979 – M. Rocchi, *Contributi allo studio delle Charites (I)*, *Studi Clasiche* 18 (1979), p. 5–16.

ROCCHI 1980 – M. Rocchi, *Contributi allo studio delle Charites (II)*, *Studi Clasiche* 19 (1980), p. 19–28.

ROUX 1990 – G. Roux, *Deux riches offrandes dans le sanctuaire de Delphes. Le stylidion de Cyzique. Le lion d'or de Crésus*, *Journal des Savants* 3–4 (1990), p. 221–245.

SCHWARZENBERG 1966 – E. Schwarzenberg, *Die Grazien*, Bonn, 1966.

SCHWERTHEIM 1978 – E. Schwertheim, *Ein postumer Ehrenbeschluss für Apollonis in Kyzikos*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 29 (1978), p. 213–228.

SÈVE 1979 – M. Sève, *Un décret de consolation à Cyzique*, Bulletin de Correspondence Hellénique 103/1 (1979), p. 327–359.

SHAYA 2005 – J. Shaya, *The Greek Temple as Museum: The Case of the Legendary Treasure of Athena from Lindos*, American Journal of Archaeology 109 (2005), p. 423–442.

SIEWERT 1977 – P. Siewert, *The Ephebic Oath in the Fifth Century Athens*, Journal of Hellenic Studies 97 (1977), p. 102–111.

STRABON, Géographie – Strabon, *Géographie*, Livre IX, texte établi et traduit par François Lasserre, Germaine Aujac et Raoul Baladie, introduction par Germaine Aujac et François Lasserre, Paris, 1996.

TRIPPÉ 2008 – N. Trippé, *Sur une inscription de Cyzique*, Revue des Études Anciennes 110 (2008), p. 383–401.

VIANU 2022 – M. A. Vianu, *À propos du dépôt de sculptures de Tomis. Retour à la question*, în: V. Lungu, A. Robu (ed.), *Pratiques culturelles et dynamiques religieuses entre le Pont-Euxin et la mer Égée dans l'Antiquité*, Actes de la session organisée dans le cadre du XIIe Congrès international d'études sud-est européennes, Bucarest, 2–6 septembre 2019, Brăila, 2022, p. 241–285.

VIDAL 1991 – D. Vidal, *Les Trois Grâce ou l'allégorie du Don. Contributions à l'histoire d'une idée en anthropologie*, Gradhiva 9 (1991), p. 30–47.

WYCHERLEY 1957 – R. E. Wycherley, *The Athenian Agora, III. Literary and Epigraphical Testimonia*, The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey, 1957.